

İbtidai siniflərin “Ana dili” dərsliklərində varislik prinsipinin gözlənilməsi

Dilarə Neymət qızı Sultanova

Bakı Qızlar Universiteti

E-mail: dilara.sultan2402@gmail.com

Rəyçilər: filol.ü.f.d., dos. N.S. Novruzova,
p.ü.f.d., dos. P.M. Həsənova

Açar sözlər: ana dili, varislik, şagird, ibtidai, prinsip, fənn, tədris, bilik, bacarıq, məktəb, kurs, tədris, analogiya

Ключевые слова: родной язык, наследование, студент, элементарный, принцип, предмет, обучение, знания, умение, школа, курс, обучение, аналогия

Key words: mother tongue, inheritance, student, elementary, principle, subject, teaching, knowledge, skill, school, course, teaching, analogy

Müasir məktəbin inkişaf prosesində humanistləşdirmə, diferensiallaşma və variativlik prioritet istiqamət kimi götürülmüşdür. Əsas məqsəd də təlim prosesinin şagirdlərin fərdi maraq və qabiliyyətlərinə uyğun aparılmasıdır. Unitar məktəbdən çoxsahəli təhsil sisteminə keçid ana dilinin öyrədilməsində varislik tələb edir. Bu da təlim-metodik komplekt və proqramların alternativliyi şəraitində effektiv nəticələr verir. Məktəb praktikasında bütün siniflər üçün bir şəxs eyni dərsliyi yazması mümkün məsələ deyil. Hətta bu mümkün olsa belə, yaxşı nəticə vermir. Bir sözlə, şagird alternativ fikirlərdən məhrum olur. Dərsliklərin müxtəlif müəlliflər tərəfindən yazılması ana dilinin tədrisində varislik olmasını zərurətə çevirir. Varislik kateqoriyasının xüsusi didaktik anlamı didaktikanın sistematiklik və ardıcılıq prinsiplərində özünü göstərir.

Sistematiklik və ardıcılıq prinsipinin qarşılıqlı əlaqəsi hələ klassik pedaqogikada geniş izahını tapmışdır. Biliklərin mənimsənilməsi prosesini nəzərdən keçirərkən K. D. Uşinski hesab edirdi ki, mənimsəmə tədrisçilik, sistematiklik və ardıcılıq əsasında baş verməlidir. O, mənimsəmə prosesinin mahiyyətini köhnə biliklərlə yeni mənimsənilmiş biliklərin arasında yaradılmış əlaqədə görürdü. Hətta bu əlaqə biliyin hansı fənn və ya nə zaman yaranmasından belə asılı deyil. “İrəli, bir daha irəli gedərək heç vaxt əldə olunmuşları özündən arxada qoymaqla səmərəsiz şəkllə salmaq olmaz” (1).

B.Q. Ananyev təlimdə varislik problemini tam, çoxaspektli şəkildə işləyərək təqdim etmişdir (2, s. 23-35). Digər tədqiqatçı Ş. A. Qanelin (3, s. 224) varisliyi ümumi nəzəri səviyyədə tədqiq edir. O hesab edir ki, varislik təlim prosesini idarə etməyə imkan verən bir vasitədir. B. Q. Ananyev isə hesab edir ki, pedaqogika elmində varislik problemi oxşar pilləli təlim proqramlarını tərtib edərkən və təlimin məzmununun əsas problemlərini həll edərkən meydana çıxır. Məzmununda varislik tədris proqramlarını tərtib edərkən və müəllim üçün metodik göstərişlər hazırlayan zaman realizə edilir. Bu zaman təlimin metodlarında və məzmununda biliklərin qarşılıqlı əlaqəsinin vacibliyi göstərilir. İlk vəzifəni yerinə yetirərkən fənn üzrə şagirdləri bilik, bacarıq və vərdislər sistemi ilə təmin etməyi, təlim illəri üzrə biliklər sisteminin formalaşmasına nəzarət etməyi müəllim qarşısında məqsəd qoymalıdır. Müəllim çoxsaylı tədris metodlarının bir-biri ilə uyğunluğunu, şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinə necə rəhbərlik etməyi və yeni öyrənilən materialın əvvəl öyrənilmiş materiallarla əlaqəsinə diqqət yetirməlidir.

Orada metodik komissiyaların rolunun artması haqqında və müəllimlərin hər gün tədris metodikasına yanaşmaya görə əməkdaşlıq etmələri qeyd edilir (2, s. 26).

Didaktika elmində həmişə yeni materialın köhnə tədris materialına əsaslandığına diqqət yetirilmişdir, lakin köhnə biliklərin yeni biliklər əsasında inkişafına çox az yer verilmişdir. Yeni təlim materialını tədris edərkən köhnə material yada salındıqda o canlanır, daha mobil və təkmil olur, yeni biliklər isə artıq formalaşmış biliklər sisteminə daxil olaraq daha yaxşı mənimsənilir. Biliklər yeni şəraitdə formasını dəyişir, təkmilləşir. B. Q. Ananyev yazır: “Yeni biliklərlə köhnə təcrübə arasında bir-birindən ikitərəfli asılılıq yaranır. Bu asılılıq biliklərin sistemə inteqrasiyası prosesində özünü göstərir” (2, s. 28).

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ənənəvi olaraq təlimdə varislik təlimin metod və məzmununun qarşılıqlı əlaqəsindən meydana gəlir. Bunlar bir tərəfdən proqramlarda, dərslərdə, metodik təlimatlərdə, digər tərəfdən varislik probleminə yanaşmada müəllim tərəfindən nəzərdən keçirilmişdir.

Təlim prosesinin ikitərəfli xarakteri varislik probleminə həm də şagirdlərin mövqeyindən baxmağı, zərurətə çevirir. Bununla əlaqədar olaraq B.Q.Ananyev yazır: “Təlimdə varislik tək-cə bu inkişafın vacib şərtlərindən biri deyil, o bununla bərabər varisliyi təlimə daxil edir, yəni şagirdlərin şüurunda mənimsənilmiş biliklərin daxili qarşılıqlı əlaqəsi, onların sistemləşdirilməsi, təlim və həyatın müxtəlif şəraitlərində tətbiqini əhatə edir” (2, s. 27).

A. M. Pıskalo varislik probleminə nisbətən fərqli müstəvidən yanaşır. O, varislik sistemini metodik sistemin komponentləri ilə qarşılıqlı əlaqədə görür. Burada varislik “inkişaf prosesi zamanı, hadisələr arasındakı əlaqə kimi izah edilir, yəni “yeni öyrənilən köhnəni aradan götürərək onun bir sıra elementlərini özündə saxlamış olur” (4, s. 240). O, varislik probleminin metodik sistemə münasibətində daxili və xarici təzahürlər olduğunu göstərir. Bunlar invariant komponentlər: məqsəd, məzmun, metodlar, təlimin təşkilati formaları və vasitələri – hər bir təlim fənnini öyrədən metodikanın əsasında durur. Bu, sistemin funksional fəaliyyəti üçün daxili quruluş və xarici əlaqələrlə bağlı olan qanunauyğunluqlarla müəyyən edilir.

Məktəb təliminin stabil olduğu dövrlərdə metodikanın bütün elementləri uzun illər dəyişməz olaraq qalmışdı. Stabilləşmə onların hər birinin inkişafını müəyyən etmişdi və bunlar arasında əlaqə xətti xarakter daşıyırdı: təlimin məqsədi - təlimin metodları - təlim vasitələri - təlimin formaları. Bu zaman varislik problemi özünü “xarici” tərəfdən göstərirdi. Varislik əlaqələri məsələsi fənlərarası və fənlərdaxili dəqiqləşdirmələr, eni zamanda təhsil sisteminin ayrı-ayrı həlqələri (ibtidai, səkkizillik, orta və ali məktəb) arasında əlaqə anlamında başa düşülürdü (5, s. 29). Məlum olduğu kimi, bu məsələlərin həlli keyfiyyət dəyişikliklərinə gətirib çıxarmadı. Ana dili fənni üzrə hazırlığın keyfiyyəti lokal xarakter daşıyırdı. Məktəb təliminin yenedənqurma dövründə daxili strukturun dəyişməsi və sistemin xarici əlaqələri meydana gəlir. Varislik problemi özünü “daxili” tərəfdən göstərir. Sistemin strukturu və onu təşkil edən komponentlər arasındakı əlaqəni A.M. Pıskalo tərəfindən verilmiş sxem daha doğru əks etdirir.

Məktəb kursu üzrə ana dilinin mərkəzləşmiş xətti quruluşu fənlərin öyrənilməsində varisliyi reallaşdırmaq üçün iki mərhələni qeyd etməyə imkan verir:

- 1) təlimin bir-birinə yaxın olan pillələri arasındakı varislik;
- 2) təlimin hər bir pilləsi daxilində varislik.

Vahid təlim pilləsi daxilində olan varislik özü də iki yerə bölünür:

- a) ana dili kurs daxilində olan varislik;
- b) ana dili xarakterli, konkret olaraq hazırlıq və sistemə inteqrasiya kursları arasındakı varislik.

Bu istiqamətlərin hər birində varislik A.M. Pıskalo tərəfindən müəyyən edilmiş metodik sistemin bütün komponentlərində: məqsəd, məzmun, metod, təlimin forma və vasitələri üzrə

varislikdə vardır. Varislik prinsipini 5-6 siniflərdə təlim prosesi zamanı reallaşdırmaq üçün şagirdlərin ibtidai siniflərdə əldə etdiyi bilikləri ümumiləşdirmək və bundan bu və ya digər məsələnin həllində istifadə etmək lazımdır. Bu, şagirdlər tərəfindən analogiyanın təlim vasitəsi kimi istifadəsi deməkdir. Söylədiyimiz təlim hərəkəti nəzərdən keçirilən əqli fəaliyyətin invariantını müəyyən etməyə kömək edir, yəni təlim metodikası ilə daha yaxşı tanış olmağa imkan verir.

Məqalənin aktuallığı. Ana dilinin tədrisində ümumiləşdirmə və analogiyadan istifadə etmək üçün varislik prinsipindən mütləq istifadə olunmalıdır. Belə ki, əvvəlcədən əldə olunmuş biliklərə əsaslanaraq analogiyalar aparılır. Məqalədə də “Ana dili”nin tədrisində ümumiləşdirmə və analogiyalardan istifadədə varislik prinsipi haqqında söhbət açıldığından onu aktual hesab etmək olar.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə ana dilinin tədrisində varisliyin olması bir daha zəruri amil kimi vurğulanır. Eyni zamanda, varislik kateqoriyasının xüsusi didaktik anlamının sistemətlilik və ardıcılıq prinsipləri qeyd edilməklə, onun klassik pedaqogikada geniş izahı müxtəlif mütəfəkkirlərin əsərlərindəki nümunələr əsasında şərh olunur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən orta ixtisas və orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. “525-ci qəzet”, 2011, 17 dekabr.
2. Ağayev Ə.A., Talibov Y.P., İsayev İ.N., Eminov A.İ. Pedaqogika: Dərs vəsaiti. Bakı: Adiloğlu, 2006.
3. Ağamalıyev R.A. Azərbaycan təhsili XXI əsrə doğru: idarəetmə, prioritetlər, islahatlar. Bakı: Təhsil, 1998.
4. Alışov M. Həndəsi biliklərin bünövrəsi ibtidai siniflərdə qoyulur // İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə, 2007, № 1.
5. Ганелин Ш.А. Дидактический принцип сознательности. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1991.
6. Преемственность в обучении математике: Пособие для учителей. (Сборник статей. Сост. А. М. Пичкало). М.: Просвещение, 1978.

Д.Н. Султанова

Соблюдение принципа наследования в учебниках «Родной язык» начальной школы

Резюме

Использование обобщений и аналогий в обучении родному языку невозможно представить без разъяснения принципа преемственности. Потому что аналогии проводятся только на основе ранее полученных знаний. В статье показан принцип преемственности в использовании обобщений и аналогий в обучении родному языку.

D.N. Sultanova

**Observance of the principle of inheritance in textbooks
“Native language” of primary school**

Summary

The use of generalizations and analogies in the study of the native language is impossible without the definition of the principle of continuity. Because analogies are carried out only on the basis of previously received knowledge. The article shows the principle of continuity in the use of generalizations and analogies in the study of native language.

Redaksiyaya daxil olub: 11.11.2020